

Romeinse wegen in Limburg

Willem J. H. Willems

Er zijn weinig onderwerpen waar zo vaak over gedebatteerd en gespeculeerd wordt als over Romeinse wegen. Een belangrijke oorzaak daarvan is dat zoveel verschillende wetenschappen dit onderwerp met meer of minder recht tot het hunne rekenen. Er is dan ook op veel verschillende manieren informatie over wegen te verkrijgen, en de mogelijkheden van het ene vakgebied worden gauw tot de waarschijnlijkheden van het andere en de zekerheden van een derde.

Een goed voorbeeld is de zogeheten Tabula Peutingeriana (figuur 1), een middeleeuwse kopie van een Romeinse reiskaart met daarop onder meer plaatsnamen, de voornaamste wegen en afstanden, die een belangrijke bron voor historici is. Waarschijnlijke identificaties van sommige moderne plaatsnamen met op die kaart of in andere bronnen genoemde plaatsen door toponymisch onderzoek¹, worden dan in de archeologie al gauw tot zekerheid. En dat is lang niet altijd terecht. Het meest problematisch voor een archeoloog zijn wel die gevallen waar een onderzoeker, gewapend met een moderne kaart, toponymisch woordenboek, antieke kaarten en *itineraria* (reisbeschrijvingen) en een lineaal en/of curvimeter plaatsneemt achter zijn bureau en een

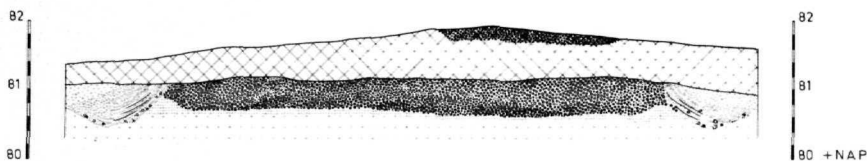
reconstructie ontwerpt.

In de ergste gevallen resulteert dat in kaarten die zelfs geen rekening houden met belangrijke landschappelijke gegevenheden², in andere worden Romeinse plaatsen ergens gelokaliseerd op basis van historische gegevens zonder dat daarvoor voldoende of zelfs maar enig archeologisch bewijsmateriaal voorhanden is. Nu is dat natuurlijk geen absolute voorwaarde, want archeologisch bewijsmateriaal kan heel goed verdwenen of nog niet ontdekt zijn. Maar dergelijke reconstructies worden wel heel dubieus wanneer men bedenkt dat ook de historische bron niet geheel betrouwbaar hoeft te zijn. Zo staan op de Tabula Peutingeriana een aantal afstanden aangegeven die met zekerheid fout zijn, maar dergelijke fouten kunnen alleen geconstateerd worden wanneer het begin- en eindpunt ook met zekerheid bekend zijn, en dan zien we nog even af van het feit dat van de wegen zelf vaak nog geen meter teruggevonden is.

Dat laatste punt is uiteraard van groot belang. In veel gevallen kan men een weg niet, of slechts met veel moeite en geluk, terugvinden omdat hij als archeologisch fenomeen (grondspoor) niet of nauwelijks meer bestaat. Dat geldt voor vrijwel alle prehistorische wegen en voor de meeste Romeinse, met uitzondering van de hoofdwegen (*viae*) die echt wer-

Figuur 1. Fragment van de Tabula Peutingeriana, deel van segment I (ed. K. Miller).

Figuur 2. Profiel over de Romeinse weg te Maastricht-Belfort.

den aangelegd, vaak een verhoogd talud met een wegverharding van kiezel of zelfs bestrating, en greppels aan weerszijden (figuur 2). Zoals elders reeds uiteengezet (Willems, 1981, pp. 63, 64) kan men dan ook beter een onderscheid maken tussen twee verschillende analytische begrippen, nl. 'route' en 'weg'. Een route is een gereconstrueerde weg: de lijn waarlangs de werkelijke weg gelopen zal hebben wanneer men rekening houdt met landschapelijke, historische en andere gegevens. Het (archeologische) begrip 'weg' kan dan worden gereserveerd voor de daadwerkelijke wegen, waarvan delen zijn teruggevonden en die met een dunne lijn op een kaart met een grote schaal kunnen worden weergegeven. Een route daarentegen is alleen met een dikke lijn op een kaart met een zeer kleine schaal aan te duiden en betreft min of meer de baan waarbinnen de eigenlijke weg zou moeten liggen.

Ouder onderzoek

De lange geschiedenis van het onderzoek naar Romeinse wegen in Limburg bestaat dan ook in hoofdzaak uit meer en minder goed berekenende reconstructies van wegen, dus van routes. Bovendien is het zelfs in die gevallen waarin een weg is teruggevonden lang niet altijd zeker dat het ook inderdaad om een *Romeinse* weg gaat. Wanneer daterende vondsten ontbreken kan het ook om grintwegen uit de middeleeuwen of later gaan. Toch is dat soms minder erg voor de interpretatie dan het lijkt: ook wanneer dergelijke verbindingen geen Romeinse

wegen zijn kan het wel degelijk om Romeinse routes gaan. Dat komt omdat ook de grote doorgaande routes in belangrijke mate door het landschap worden bepaald. Zo is bijvoorbeeld in het midden-Nederlandse rivierengebied, waar dit zeer sterk het geval is, vastgesteld dat de voornaamste Romeinse routes vrijwel identiek zijn aan het verloop van de in de vorige eeuw aangelegde spoorwegen (Willems, 1981, p. 69 en figuur 22). Het is onmogelijk om in een kort overzicht als dit uitgebreid in te gaan op allerlei gegevens die in de loop der jaren over Romeinse wegen in Limburg zijn bijeengebracht. Zoals uiteengezet is veel van dit materiaal archeologisch ook nogal twijfelachtig, vooral wanneer goede dateringen ontbreken. De inmiddels 100 jaar oude studie van de Bredase ritmeester Ort (1884) is echter nog steeds ten dele bruikbaar, vooral omdat er goede waarnemingen in het veld aan ten grondslag liggen. Ook de wegen- (lees route-)kaart van Hardenberg (1960) zal wel grotendeels juist zijn. Ze is in ieder geval mede gebaseerd op archeologisch onderzoek, dat echter zeer beperkt is gebleven. Recentere gegevens voor Zuid-, Midden- en Noord-Limburg zijn wel aanwezig maar bepaald niet overvloedig³. Wel kan verwezen worden naar een tweetal recente publikaties over Heerlen en Maastricht met bijgewerkte plattegronden waarop ook het verloop van de wegen in en rond deze centra staat aangegeven⁴. Speciale vermelding verdient ook recent onderzoek naar sporen van een Romeinse landindeling (centuriatie) in Zuid-Limburg. In een zeer bekend geworden en

steeds weer geciteerd artikel van Edelman en Eeuwens (1959) hebben deze auteurs gemeend een regelmatig rechthoekige verkaveling en wegenpatroon te kunnen identificeren. Op initiatief van dr. J. A. Brongers (ROB) heeft echter recentelijk een kwantitatieve analyse van luchtfoto's plaatsgevonden, om de betekenis te onderzoeken van een aantal dominante en minder dominante richtingen in het landschap. Daarbij is gebleken dat er geen enkele reden is om het door Edelman en Eeuwens samengestelde patroon in verband te brengen met een Romeinse centuriatie⁵.

Stand van zaken

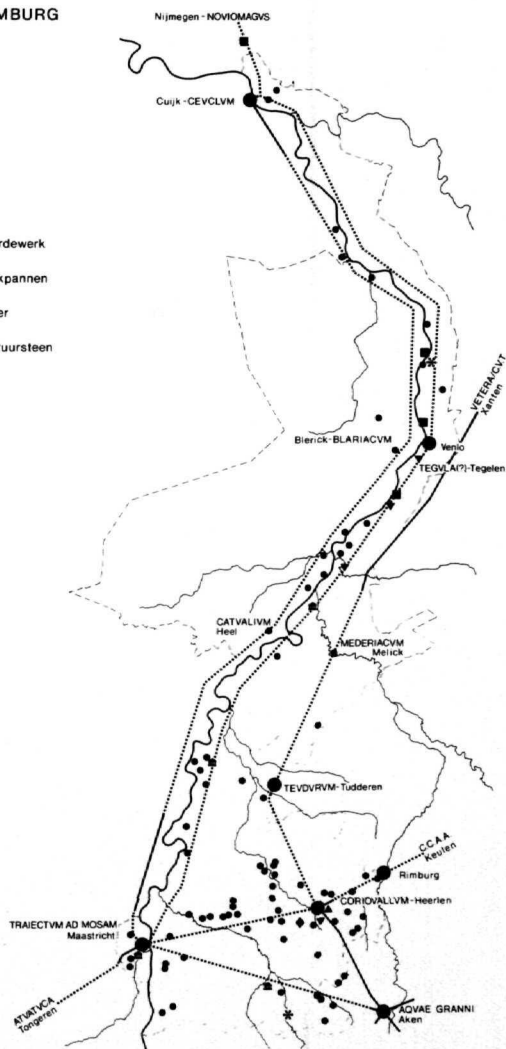
Het zal duidelijk zijn dat onze huidige kennis van Romeinse wegen in Limburg niet heel veel beter is dan 20 of 30 jaar geleden. Er is dan ook al die tijd niet erg veel aandacht aan besteed. Gelukkig komt in deze situatie langzaam verbetering. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) is sinds enkele jaren voorzichtig begonnen met een onderzoeksprogramma gericht op Romeins Limburg. Dat is niet speciaal bedoeld om meer over wegen te weten te komen, maar heeft vooral ten doel de structuur van de landelijke bewoning nader te onderzoeken, en daarvan zijn de wegen maar een onderdeel. Zeker zo belangrijk is de inventarisatie en interpretatie van Romeinse nederzettingen en grafvelden. Dat is, voor Limburg, een omvangrijke klus en echte wapenfeiten zijn er dan ook nog niet te melden. Wel zijn er uiteraard de opgravingen, zoals het recente onderzoek van een Romeinse villa in Maasbracht en het pas begonnen grootscheepse onderzoek van een uitgebreid villa-complex in Voerendaal⁶.

De informatie die hier is weergegeven in figuur 3 kan dan ook niet meer zijn dan een eerste, voorlopige inventarisatie van een aantal belangrijke elementen in de Romeinse bewoning van het Maasdal. Het gaat dus om een selectie die bovendien zeker niet compleet is: het

is slechts een weergave van de stand van zaken op dit moment en het uitgangspunt voor een meer omvangrijke studie die feitelijk nog moet beginnen. Voor wat betreft de wegen zijn alleen de voornaamste routes aangegeven, waarbij die stukken waar het verloop van de weg genoeg of helemaal zeker bekend is met een aparte signatuur zijn weergegeven. Verder geeft de kaart een aantal belangrijke plaatsen, in de meeste gevallen nederzettingen met een stedelijk karakter (*vici*), waarvan vaak de naam met meer of minder zekerheid bekend is. Er zijn ook plaatsen, zoals Tegelen, waarvan de naam niet rechtstreeks is overgeleverd hoewel die door een combinatie van toponymische en archeologische argumenten wel aannemelijk is (Willems, 1983, pp. 245-251). Anderzijds is er een aantal plaatsnamen, zoals Blariacum, Cautalium en Mederiacum, waar tot dusverre alleen toponymische argumenten voorhanden zijn zonder dat er een wat grotere nederzetting aanwezig is. Dat hoeft trouwens ook niet, want dergelijke namen kunnen ook verbonden zijn geweest aan wegstations of militaire posten die door de Romeinse overheid langs de grote wegen werden aangelegd of, niet te vergeten, aan kleine wegforten (*burgi*) die in de laat-Romeinse tijd werden gebouwd om het eventuele invalers zo moeilijk mogelijk te maken. Er waren drie soorten wegstations die ook in combinatie met elkaar konden voorkomen. Allereerst zijn er de *stationes beneficiariorum consularis*, een soort marechaussee-posten die door soldaten werden bemand. Voor zover daar aanwijzingen voor zijn (bijvoorbeeld in de vorm van militaire stempels op dakpannen of door inscripties) zijn deze met een aparte signatuur weergegeven. Er is echter nog niet één *statio* opgegraven in Nederland, en dat geldt in feite ook voor de twee andere soorten wegstations, de *mansiones* en *mutationes*. Dat waren herbergen (*praetoria, tabernae*) en plaatsen waar de officiële keizerlijke koerier- en transportdienst (*cursus publicus*) steunpunten had met wagens, dieren en personeel. Het is wel zeker dat onder de op de kaart

ROMEINS LIMBURG
2^e - 3^e EEUW

- Nederzetting
 - Militaire post
 - Villa
 - ▲ Tempel
- INDUSTRIE
- ▲ Aardewerk
 - ▼ Dakpannen
 - * IJzer
 - ◆ Natuursteen
- Weg (zeker)
- Weg (mogelijk)

Figuur 3. Romeins Limburg, 2e-3e eeuw. Overzicht van de belangrijkste wegen en nederzettingen. Voor verdere toelichting zie de tekst.

als *vicus*, *statio* of villa weergegeven plaatsen zich ook dergelijke instellingen verbergen die nog niet herkend zijn.

Er zijn trouwens wel meer combinaties mogelijk van *vici* met andere, ook apart weergegeven instellingen. Zo is het wel zeker dat plaatsen als Cuijk en Maastricht, met belangrijke Maasovergangen, een *marechaussee*post hadden, en datzelfde geldt voor Heerlen. Ook waren er in al deze grote plaatsen heiligdommen. Op de kaart zijn alleen, voor zover bekend, de meer geïsoleerd gelegen landelijke heiligdommen apart weergegeven: bijvoorbeeld dat van de godin Rura bij Roermond en van Arcanua in Born⁷.

Het meest voorkomende symbool is dat voor villa. Weergegeven zijn alle in de voorlopige inventarisatie opgenomen plaatsen waar met zekerheid of, door de aanwezigheid van steenbouwmateriaal, met grote waarschijnlijkheid een Romeinse villa kan worden gesitueerd. Dergelijke geheel of gedeeltelijk in steen opgetrokken landbouwbedrijven (soms ook industrie) komen vooral voor in het vruchtbare lössgebied maar ook in het gehele Maasdal. De weinige villae in Noord-Limburg weerspiegelen meer de gebrekkige stand van het onderzoek dan hun afwezigheid daar. Niet weergegeven zijn de overige nederzettingen, zonder stenen gebouwen, waarvan er zeker een paar honderd kunnen worden opgetekend als de inventarisatie voltooid is. Ook de vele tientallen bekende grafvelden zijn weggelaten, omdat daarvoor een grotere kaartschaal nodig is.

De uiteindelijke kaart zal dan ook een zeer veel dichtere bewoning te zien geven dan de nu voorgelegde selectie. Ook andere activiteiten, zoals verschillende soorten industrie, komen meer voor dan nu kan worden aangegeven. Tot slot moet ook nog worden opgemerkt dat er een aantal verschillende fasen in de bewoning is, die duidelijk van elkaar verschillen. Het onderzoek van bewoning rond het einde van de IJzertijd en in de eerste decennia van de Romeinse bezetting zal in de nabije toekomst

slechts langzaam vorderen omdat het inheemse handgemaakte aardewerk, dat voor de datering van belang is, eerst grondig moet worden bestudeerd. Voor de zogenaamde 'bloeitijd' van Romeins Limburg, van de late 1e tot de late 3e eeuw, liggen de gegevens voor het oprapen. Maar ook voor de laat-Romeinse tijd, van het eind van de 3e tot de vroege 5e eeuw, is de laatste jaren gebleken dat er veel meer aanwijzingen voor bewoning zijn dan vroeger wel werd gedacht. Opgravingen in het aan de overkant van de Maas gelegen Belgische Rekem en ook het nu aan de gang zijnde onderzoek in Voerendaal hebben bewezen dat daar grote laat-Romeinse nederzettingen hebben gelegen. Op dit moment zijn er al enkele tientallen vindplaatsen waarvan op grond van oppervlaktevondsten mag worden aangenomen dat ook daar laat-Romeinse bewoning valt aan te treffen.

Noten

1. Het belangrijkste overzicht voor Limburg is Tummers (1962).
2. Bijvoorbeeld Cowan (1974) m. b. t. Romeinse wegen in de Betuwe.
3. Zie respectievelijk Bloemers (1974), Bogaers (1962/63), Willems (1981, hoofdstuk 3).
4. Zie respectievelijk Jamar (1981) en Panhuysen (1984).
5. Onderzoeksresultaten in Brongers, Hilwig-Sjöstedt & Milikowski (in voorbereiding).
6. Voor verdere gegevens over deze en andere opgravingen zie de regelmatig verschijnende 'Archeologische kroniek van Limburg' in de jaarlijkse *Publications de la Société Historique dans le Limbourg*. Voor een recent overzicht van opgravingen in Maastricht zie Panhuysen (1984), voor die in Voerendaal zie Willems (1986).
7. Zie respectievelijk Bogaers (1962/63) en Willems (1983, pp. 251-4).

Literatuur

- BLOEMERS, J. H. F. (1973). Twenty-five Years ROB Research in Roman Limburg. In: *Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek* 23, pp. 237-58.

- BOGAERS, J. E. (1962/63). Ruraemundensia. In: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek 12-13, pp. 57-86.
- BRONGERS, J. A., B. M. HILWIG-SJÖSTEDT en E. MILIKOWSKI (in voorber.). Quantitative air-photo-interpretation with regard to a presumed pattern of Roman centuriation in South-Limburg, The Netherlands. In: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- COWAN, H. K. J. (1974). The Betuwe on the Tabula Peutingeriana. In: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek 24, pp. 151-7.
- EDELMAAN, C. H., en B. E. P. EEUWENS (1959). Sporen van een Romeinse landindeling in Zuid-Limburg. In: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek 9, pp. 49-56.
- HARDENBERG, H. (1960). De Romeinse tijd, in: E. C. M. A. Batta et al., Limburgs Verleden; geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815. Dl. I, L. G. O. G., Maastricht, pp. 117-163.
- JAMAR, J. T. L. (1981). Heerlen, de Romeinse thermen. Archeologische monumenten in Nederland 9.
- ORT, J. A. (1884). Oude wegen en landweren in Limburg en aangrenzende gewesten. Brill, Leiden.
- PANHUYSEN, T. A. S. M., m. m. v. P. T. Boyens en W. H. M. N. Dijkman (1984). Maastricht staat op zijn verleden. Vierkant Maastricht 3. Stichting Historische Reeks Maastricht, Maastricht.
- TUMMERS, P. L. M. (1962). Romaans in Limburgse aardrijkskundige namen. Studia Theodisca 2. Van Gorcum, Assen.
- WILLEMS, W. J. H. (1981). Romans and Batavians. A Regional Study in the Dutch Eastern River Area. Dl. I, In: Berichten Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek 31, pp. 7-217.
- WILLEMS, W. J. H. (1983). Archeologische kroniek van Limburg over de jaren 1980-1982. In: Publications de la Soc. Hist. et Arch. dans le Limbourg 119, pp. 197-291.
- WILLEMS, W. J. H. (1986). De Romeinse villa te Voerendaal; opgraving 1985. In: Archeologie in Limburg 28, pp. 143-150.

Foto: Zuidlimburgs landschap met grachten (fotoarchief Stiboka)